

Функції та методи тлумачення права

М. П. Молибога

здобувач Інституту законодавства
Верховної Ради України

У статті розглядаються функції та методи тлумачення права. Проблема визначення необхідних прийомів і правил з'ясування правових норм та обґрунтування підстав їх об'єднання у методи (способи) тлумачення правових норм має важливе значення для юридичної науки.
Ключові слова: тлумачення, тлумачення права, функції тлумачення права, сфера тлумачення права, методи тлумачення норм права.

В статье рассматриваются функции и методы толкования права. Проблема определения необходимых приемов и правил выяснения правовых норм и обоснование предпосылок их объединения в методы (способы) толкования правовых норм имеет большое значение для юридической науки.
Ключевые слова: толкование, толкование права, функции толкования права, сфера толкования права, методы толкования норм права.

The article discusses the functions and methods of interpretation of law. The problem of determining the necessary techniques and clarify the rules of law and justify their reasons in association methods (ways) the interpretation of law is very important for lawyers.

Keywords: interpretation, interpretation of law, the function of law interpretation, field interpretation of law, methods of interpretation of law.

Тлумачення правових норм – ефективний і єдиний засіб правильного й глибокого пізнання дійсного змісту правових норм. У правовій діяльності тлумачення норм права повинно використовуватися в правотворенні, реалізації і систематизації права, правовому вихованні, пропаганді тощо. Місце тлумачення в правовому регулюванні суспільних відносин полягає в правильному, глибокому розумінні дійсного змісту норм права та його розгорнутому, обґрунтованому роз'ясненні іншим суб'єктам суспільства.

Теоретичною основою дослідження проблеми тлумачення права стали праці відомих вітчизняних та зарубіжних вчених. Вагомий внесок у розроблення цих проблем зробили: С. Алексеев, Ю. Власов, А. Венгеров, М. Вопленко, В. Копейчиков, В. Лазарев, С. Легуша, Н. Пархоменко, А. Піголкін, О. Скакун, Л. Спиридонов, В. Хропанюк, О. Черданцев, А. Шабуров та ін.

Тлумачення права має свою сферу і відповідно – функції.

Сферою тлумачення права є сфера об'єктивного права, тобто сукупність норм, що містяться у джерелах (формах) права і мають потребу в усвідомленні та роз'ясненні уповноваженими органами держави і їх посадовими особами, а також суб'єктами права в процесі правотворчої, правореалізаційної, правозастосовної та інших правових форм діяльності.

Сфера тлумачення права за напрямками правової діяльності:

- нормотворча – усвідомлення змісту проектів нормативних актів і нормативних договорів;
- правотворча – усвідомлення змісту нормативного акта, нормативного договору, правового звичаю, судового прецеденту у їх контекстному співвідношенні з іншими актами – діючими і тими, що знаходяться на стадії розробки та прийняття;

- правореалізаційна – усвідомлення змісту норм суб'єктами права з метою їх виконання, використання та дотримання;

- правозастосовна – усвідомлення змісту норм правозастосовником з метою вирішення індивідуально-конкретних життєвих обставин, соціально значущих для особи та суспільства;

- систематизаційна – усвідомлення змісту норм в їх системному зв'язку у процесі проведення таких видів систематизації нормативно-правового матеріалу, як кодифікація, інкорпорація, консолідація;

- правовиховна – роз'яснення змісту норм з метою виховання – вдосконалення знань людиною своїх прав і обов'язків, настанови щодо правомірної поведінки.

Тлумачення як специфічна юридична діяльність має важливе значення для правового регулювання, є необхідною умовою існування і розвитку права. Воно виконує певні функції.

Функції тлумачення права – основні напрями і способи роз'яснення змісту норм права з метою їх однакового розуміння та застосування.

Види функцій тлумачення права: *пізнавальна (інформаційна)* – пізнання інтерпретатором сутності норми права, яка знайшла свій вираз у нормативному розпорядженні; *конкретизуюча* – уточнення норми права з урахуванням певної справи, визначених обставин; *регулятивна* – виконання офіційним актом тлумачення спільно з нормою регулятивних функцій; *правоконтролююча* – виявлення недоліків норми права і доведення до відома відповідних правотворчих органів про необхідність її вдосконалення; *правозабезпечувальна* – утримання від свавільного застосування нормативних приписів, забезпечення єдності законності та безперервності правового регулювання, ефективності правозастосовної діяльності [1].

Тлумачення права завжди здійснюється за допомогою певних засобів, способів (методів). В юридичній науці існують різноманітні підходи щодо його визначення.

Так, О. Скакун вважає, що методи або способи тлумачення – це сукупність певних однорідних прийомів аналізу правових норм, а також правил тлумачення, що використовуються для розкриття їх змісту (значення) з метою належної практичної реалізації [2]. На думку А. Шабурова, спосіб тлумачення норм права – це сукупність прийомів і засобів, які використовують для встановлення змісту норми права [3]. В. Лазарев визначає спосіб тлумачення як відносно окремі сукупності прийомів аналізу правових актів [4]. М. Вовпенко вважає, що спосіб тлумачення норм права – поняття більш змістовне, яке має низку технічних прийомів і засобів пізнання [5]. Ю. Власов вказує на те, що всі ці дефініції способу тлумачення правових норм є, по суті, правильними, але потребують певного уточнення, отже, на його думку спосіб тлумачення норм права – це об'єднані за певними підставами і наявністю спільних рис у відносно виокремлену сукупність конкретні прийоми і правила пізнання, необхідні суб'єкту тлумачення для з'ясування дійсного змісту правової норми [6].

Для виділення певних методів тлумачення слід визначити необхідні конкретні прийоми і правила пізнання норм права та обґрунтувати підстави їх об'єднання у способи тлумачення.

Проблема визначення необхідних прийомів і правил з'ясування правових норм та обґрунтування підстав їх об'єднання у методи (способи) тлумачення правових норм має досить важливе значення для юридичної науки. Її вирішення сприятиме упорядкуванню методології тлумачення, і в результаті, підвищить його якість та ефективність. У правознавчій літературі зазначена проблема і на сьогодні за-

лишається не вирішеною. Існує багато думок щодо визначення прийомів і правил з'ясування норм права та обґрунтування їх об'єднання у способи (методи) з'ясування. При цьому деякі автори визначають підстави визначення прийомів і правил з'ясування норм права та їх об'єднання у способи (методи), однак більшість авторів це питання взагалі не розглядає. Так, А. Пиголкин, В. Хропанюк при визначенні правил і прийомів з'ясування норм права та їх об'єднання у способи виходять із предмета тлумачення, поділяючи його на саму норму, її правові та неправові зв'язки. Як наслідок, вони виділяють три самостійні способи (методи) тлумачення: текстове або граматичне; систематичне; історико-політичне [7].

О. Черданцев визначає прийоми і правила з'ясування норм права та об'єднує їх у способи тлумачення на підставі мови, системи, обставин генезису і функціонування, виділяючи при цьому мовний, систематичний, логічний, історичний і функціональний способи [8].

Я. Янев вказує на залежність способів тлумачення, яким виступає структура права, а саме: система права, джерела, правова норма [9]. Структура права включає в себе мовну і логічну форми, гносеологічний зміст. Їм відповідають такі способи тлумачення: мовний; логічний; систематичний; історичний.

П. Елькінд виходить не з розрізнення об'єкта тлумачення, а з особливостей можливих методів, способів тлумачення, виділяючи на підставі цього такі способи: граматичний; логічний; систематичний; історичний [10].

М. Вовпенко при визначенні таких підстав спирається на головні сфери буття права: систему загальних правових приписів, мову права, правові відносини, правосвідомість, виділяючи такі способи тлумачення як: систематичний; філологічний; історико-політичний; логічний [11].

Виокремлення цих методів (способів), але без зазначення відповідних підстав, підтримує широке коло авторів: А. Венгеров, А. Спиридонов, В. Копейчиков, О. Скакун та ін. [12].

Отже, філологічне (граматичне, текстове, мовне) тлумачення – це з'ясування змісту норми права через граматичний аналіз її словесного формулювання з використанням законів філології; ґрунтується на даних граматики, лексики і припускає аналіз слів, пропозицій, словесних формулювань юридичних норм. Передусім встановлюють значення кожного слова і виразу, вжитих у нормативному розпорядженні. Потім переходять до аналізу граматичної форми іменників і прикметників, способів дієслів, виду дієприкметників тощо. Далі усвідомлюють граматичну структуру пропозицій. Окремі слова і вирази, розділові знаки неприпустимо трактувати як зайві. В результаті граматичного тлумачення виявляється буквальний зміст норми права, на підставі якого далеко не завжди можна зробити достовірний висновок.

Системне тлумачення – це з'ясування значення норми через встановлення її системних зв'язків з іншими нормами. Сутність його полягає в тому, що норма зіставляється з іншими нормами, встановлюються її місце і значення в даному нормативному акті, галузі права, усій правовій системі. Всі норми потребують системного тлумачення, особливо норми відсилочні і бланкетні, які побудовані так, що можуть розглядатися лише в сукупності з нормами, до яких зроблено відсилання.

Історико-політичне тлумачення (в тому числі історико-порівняльне) – це з'ясування значення норм права на підставі аналізу конкретних історичних умов їх прийняття; з'ясування цілей і завдань, закладених законодавцем. Важливим є урахування соціально-економічних і політичних факторів, які обумовили іні-

ціативу і появу акта, процесу його обговорення – парламентського слухання першого, другого, постатейного тощо, зокрема доповіді і співдоповіді про проект прийнятого нормативно-правового акта. Істотне значення в історико-політичному тлумаченні мають альтернативні проекти, їх порівняння, публікації в пресі під час обговорення законопроекту, дебати в парламенті, внесені поправки, підстави їх прийняття або відхилення. Самі по собі історико-політичні дані не можуть бути джерелом розуміння закону і стати основою для прийняття юридичних рішень.

Деякі вчені, наприклад С. С. Алексєєв [13], відрізняють ще й логічне та спеціально-юридичне тлумачення.

Логічне тлумачення – це з'ясування змісту норми права через використання законів і правил формальної логіки; дозволяє розкрити зміст юридичних норм, який іноді не збігається з буквальним значенням через невдалий вибір законодавцем словесних форм. При логічному тлумаченні аналізуються не слова і вислови, а поняття, які вони відображають. За допомогою логічних операцій, які включають аналіз і синтез, побудову силогізму (логічного умовиводу, який складається з двох посилок і висновку) і т. п., з нормативних розпоряджень, «розкиданих» по тексті законодавчого акта, формулюється норма права, що тлумачиться.

Спеціально-юридичне тлумачення – це з'ясування значення норми, яке ґрунтується на досягненнях юридичних наук; такі досягнення можуть міститися в самому тексті закону – дефініції понять, а також у роз'ясненнях судових інстанцій і наукових коментарях. Тлумачення права юристом-професіоналом є компетентним, внаслідок того, що юрист використовує в процесі тлумачення спеціальні юридичні знання. Тому спеціально-юридичне тлумачення посідає центральне місце серед інших способів тлумачення.

Слід зазначити, що логічний підхід притаманний кожному способу тлумачення, оскільки містить загальнозначущі форми (поняття, міркування) і засоби визначення думки, що необхідні для раціонального пізнання. Логічне (логіко-правове) і спеціально-юридичне тлумачення виділяються не тому, що вони мають якийсь особливе «зовнішнє» значення, а навпаки, специфіка цих двох способів тлумачення полягає в тому, що вони складають внутрішню професійно-ціннісну сторону інтерпретатора: юрист не може тлумачити інакше, ніж юридично та логічно. Однак без цих якостей інтерпретатора не відбудуться інші способи тлумачення – філологічне, систематичне, історико-політичне. Тому логічний і спеціально-юридичний аналіз – це не прийоми аналізу правових норм, а передусім «засадничі» начала і якісні характеристики інтерпретатора, які входять до системи його інтелектуальної діяльності і є її основою, а саме внутрішнім ціннісним зрізом професійної правової культури.

На думку О. Скакун, виділення логічного і спеціально-юридичного аналізу правових норм як спеціальних «зовнішніх» способів (методів) тлумачення не є обов'язковим [14].

Ще виділяють функціональний метод тлумачення, телеологічний (цільовий), виділяють тлумачення за обсягом (Р. Ромашов, Н. Пархоменко, С. Легуша, Г. Муртазаєва) [15].

Отже, в процесі здійснення тлумачення з використанням функціонального методу основне значення надається факторам та умовам об'єктивного та суб'єктивного характеру, в яких правова норма функціонує і які впливають на зміст норми, що тлумачаться. Передусім аналізують фактори об'єктивного характеру, що визначають необхідність розробки правового припису та залежать від рівня розвитку суспільства. Після цього характери-

зуються фактори суб'єктивного значення, що визначають особливості процесу правотворчості і безпосередньо впливають на зміст правового припису. Зазначені фактори, на наш погляд, насамперед залежать від рівня правосвідомості та правової культури суб'єктів тлумачення.

Телеологічний (цільовий) метод тлумачення полягає в аналізі змісту правової норми шляхом виявлення й розкриття її цілей, співвідношення з нею граматичної і логічної сутності формулювань законодавця, що міститься у текстах нормативно-правових приписів. Як більш раціональний спосіб регулювання суспільних відносин норма права завжди потребує осмислення її змісту з боку різних осіб, зміст, у свою чергу, – це не тільки її внутрішній логічний зміст (поняття, явища, що досягаються розумом), а й розумна підстава регулювання суспільних відносин. Отже, в процесі тлумачення одночасно повинні розкриватися обидва аспекти змісту.

Тлумачення за обсягом передбачає, що на підставі результатів всебічного аналізу правової норми інтерпретатор вирішує, розуміти йому текстуальне вираження норми буквально, або більш вузько, чи навпаки ширше, ніж її словесне вираження. Відповідно розрізняють буквально, розширене й обмежувальне тлумачення. Вважаємо, що при визначенні прийомів і правил з'ясування норм права слід виходити насамперед із завдань та об'єкта тлумачення. Головним завданням тлумачення правових норм є правильне, глибоке розуміння дійсного змісту норм права та наступне його розгорнуте, обґрунтоване пояснення. При цьому дійсним змістом норми права й одночасно об'єктом тлумачення виступає воля законодавця, виражена в правовій нормі [16].

Усі методи юридичного тлумачення використовуються в сукупності, в комплексі.

Погоджуючись з Ю. Власовим, зауважимо, що таке становище в юридичній на-

уці щодо визначення прийомів і правил з'ясування норм права та їх об'єднання у способи (методи) тлумачення призводить до того, що, з одного боку, необхідні прийоми і правила з'ясування правових норм не знаходять свого відображення у способах та процесі тлумачення, а, з іншого – частина прийомів і правил дублюють один одного, оскільки використовуються в різних способах тлумачення, що не йде на користь ані теорії, ані практиці [17].

На нашу думку, з врахуванням підстав об'єднання прийомів і правил

з'ясування у способи тлумачення (підставами об'єднання є певний бік об'єкта тлумачення, що досліджується цими прийомами й правилами, та властиві їм спільні риси і ознаки), можна визначити такі методи тлумачення правових норм: логічний; мовний; системний; історичний.

Адже, на наш погляд, саме їх застосування необхідне для глибокого й правильного з'ясування дійсного змісту правових норм.

Література

1. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопед. курс): Учеб. – Х.: Эспада, 2005. – С. 654-655.
2. Скакун О. Ф. Теория держави і права: Підруч. / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2006. – С. 407.
3. Шабуров А. С. Толкование норм права // Теория государства и права / С. С. Алексеев, С. И. Архипов, В. М. Корельский и др. / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М., 1997. – С. 362.
4. Лазарев В. В. Реализация законодательной воли // Общая теория права и государства / В. С. Афанасьев, А. П. Герасимов, В. И. Гойман и др. / Под ред. В. В. Лазарева. – М., 2001. – С. 215.
5. Вопленко Н. Н. Официальное толкование норм права. – М., 1996. – С. 7.
6. Власов Ю. А. Проблемы тлумачення норм права: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 35.
7. Пиголкин А. С. Толкование норм права // Общая теория права и государства: Учеб. / Под ред. В. В. Лазарева. – М.: Юристъ, 2005. – С. 284; Хропанюк В. Н. Теория государства и права. – М., 1996. – С. 277-278.
8. Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права. – Свердловск, 1972. – С. 81.
9. Янев Я. Теория на социалистического право. – София, 1973. – С. 213-214.
10. Элькин П. С. Толкование и применение уголовно-процессуального права. – М., 1967. – С. 102.
11. Вопленко Н. Н. Следственная деятельность и толкование права. – С. 17-18.
12. Венгеров А. Б. Теория государства и права: Часть 2. Теория права. – М., 1996. – Т. 2. – С. 75; Спиридонов Л. И. Теория государства и права. – М., 1996. – С. 236; Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова. – К., 1997. – С. 184-185; Скакун О. Ф. Теория держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2006. – С. 406-407.
13. Алексеев С. С. Государство и право. Начальный курс. – М., 1993. – С. 157-160.
14. Скакун О. Ф. Вказ. пр. – С. 408.
15. Теорія держави і права: Навч. посіб. / За заг. ред. Р. А. Ромашова, Н. М. Пархоменко. – К.: КНТ, 2007. – С. 166-167.
16. Там само. – С. 166-167.
17. Власов Ю. А. Вказ. пр. – С. 37.